

गृहव्यवस्थापन

इयत्ता : अकरावी

भारताचे संविधान

भाग ४ क

नागरिकांची मूलभूत कर्तव्ये

अनुच्छेद ५१ क

मूलभूत कर्तव्ये – प्रत्येक भारतीय नागरिकाचे हे कर्तव्य असेल की त्याने –

- (क) प्रत्येक नागरिकाने संविधानाचे पालन करावे. संविधानातील आदर्शांचा, राष्ट्रध्वज व राष्ट्रगीताचा आदर करावा.
- (ख) स्वातंत्र्याच्या चळवळीला प्रेरणा देणाऱ्या आदर्शांचे पालन करावे.
- (ग) देशाचे सार्वभौमत्व, एकता व अखंडत्व सुरक्षित ठेवण्यासाठी प्रयत्नशील असावे.
- (घ) आपल्या देशाचे रक्षण करावे, देशाची सेवा करावी.
- (ङ) सर्व प्रकारचे भेद विसरून एकोपा वाढवावा व बंधुत्वाची भावना जोपासावी. स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेला कमीपणा आणतील अशा प्रथांचा त्याग करावा.
- (च) आपल्या संमिश्र संस्कृतीच्या वारशाचे जतन करावे.
- (छ) नैसर्गिक पर्यावरणाचे जतन करावे. सजीव प्राण्यांबद्दल दयाबुद्धी बाळगावी.
- (ज) वैज्ञानिक दृष्टी, मानवतावाद आणि जिज्ञासूवृत्ती अंगी बाळगावी.
- (झ) सार्वजनिक मालमत्तेचे जतन करावे. हिंसेचा त्याग करावा.
- (ञ) देशाची उत्तरोत्तर प्रगती होण्यासाठी व्यक्तिगत व सामूहिक कार्यात उच्चत्वाची पातळी गाठण्याचा प्रयत्न करावा.
- (ट) ६ ते १४ वयोगटातील आपल्या पाल्यांना पालकांनी शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करून द्याव्यात.

शासन निर्णय क्रमांक : अभ्यास-२११६/(प्र.क्र.४३/१६) एसडी-४ दिनांक २५.४.२०१६ अन्वये स्थापन करण्यात आलेल्या समन्वय समितीच्या दि. २०.०६.२०१९ रोजीच्या बैठकीमध्ये हे पाठ्यपुस्तक सन २०१९-२० या शैक्षणिक वर्षापासून निर्धारित करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

गृहव्यवस्थापन

इयत्ता : अकरावी

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे - ४.

M7K1D9

आपल्या स्मार्टफोनवरील DIKSHA App द्वारे पाठ्यपुस्तकाच्या पहिल्या पृष्ठावरील Q. R. Code द्वारे डिजिटल पाठ्यपुस्तकाद्वारे त्या-त्या पाठाला संबंधित असलेल्या Q. R. Code द्वारे त्या पाठासंबंधित अध्ययन-अध्यापनासाठी उपयुक्त दृक्-श्राव्य साहित्य उपलब्ध होईल.

प्रथमावृत्ती : 2019 © महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ
पुनर्मुद्रण : 2021 पुणे - ४११ ००४.

या पुस्तकाचे सर्व हक्क महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळाकडे राहतील. या पुस्तकातील कोणताही भाग संचालक, महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ यांच्या लेखी परवानगीशिवाय उद्धृत करता येणार नाही.

गृहव्यवस्थापन विषय समिती

श्रीमती रेखा दिनकर पंडित	अध्यक्ष
श्रीमती माधुरी संजीव रत्नपारखी	सदस्य
श्रीमती ममता जयंत दलाल	सदस्य
श्रीमती शीतल रवीन्द्र ठाकरे	सदस्य
डॉ. स्वाती अशोक महाजन	सदस्य
डॉ. सदानंद एम. बिळ्ळूर	सदस्य-सचिव

मुखपृष्ठ व सजावट

श्री. यशवंत देशमुख

अक्षरजुळणी

रुना ग्राफिक्स, पुणे.

समन्वयक

डॉ. सदानंद एम. बिळ्ळूर
विशेषाधिकारी, कन्नड

श्री. आर. एम. गणाचारी
सहायक विशेषाधिकारी, कन्नड

गृहव्यवस्थापन अभ्यासगट सदस्य

श्रीमती स्वाती प्रदीप निंबाळकर
श्रीमती ललिता धनंजय पाठक

सच्चितानंद आफळे

मुख्य निर्मिती अधिकारी

प्रभाकर परब

निर्मिती अधिकारी

शशांक कणिकदळे

सहायक निर्मिती अधिकारी

मुख्य समन्वयक

श्रीमती प्राची रवींद्र साठे

प्रकाशक

विवेक उत्तम गोसावी, नियंत्रक
पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ,
प्रभादेवी, मुंबई - २५

कागद

७० जी.एस.एम. क्रीमवोव्ह

मुद्रणादेश

मुद्रक :

भारताचे संविधान

उद्देशिका

आम्ही, भारताचे लोक, भारताचे एक सार्वभौम
समाजवादी धर्मनिरपेक्ष लोकशाही गणराज्य घडविण्याचा
व त्याच्या सर्व नागरिकांस:

सामाजिक, आर्थिक व राजनैतिक न्याय;
विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास, श्रद्धा
व उपासना यांचे स्वातंत्र्य;
दर्जाची व संधीची समानता;

निश्चितपणे प्राप्त करून देण्याचा
आणि त्या सर्वांमध्ये व्यक्तीची प्रतिष्ठा
व राष्ट्राची एकता आणि एकात्मता
यांचे आश्वासन देणारी बंधुता
प्रवर्धित करण्याचा संकल्पपूर्वक निर्धार करून;

आमच्या संविधानसभेत

आज दिनांक सव्वीस नोव्हेंबर, १९४९ रोजी
याद्वारे हे संविधान अंगीकृत आणि अधिनियमित
करून स्वतःप्रत अर्पण करित आहोत.

राष्ट्रगीत

जनगणमन-अधिनायक जय हे
भारत-भाग्यविधाता ।
पंजाब, सिंधु, गुजरात, मराठा,
द्राविड, उत्कल, बंग,
विंध्य, हिमाचल, यमुना, गंगा,
उच्छल जलधितरंग,
तव शुभ नामे जागे, तव शुभ आशिस मागे,
गाहे तव जयगाथा,
जनगण मंगलदायक जय हे,
भारत-भाग्यविधाता ।
जय हे, जय हे, जय हे,
जय जय जय, जय हे ॥

प्रतिज्ञा

भारत माझा देश आहे. सारे भारतीय
माझे बांधव आहेत.

माझ्या देशावर माझे प्रेम आहे. माझ्या
देशातल्या समृद्ध आणि विविधतेने नटलेल्या
परंपरांचा मला अभिमान आहे. त्या परंपरांचा
पाईक होण्याची पात्रता माझ्या अंगी यावी म्हणून
मी सदैव प्रयत्न करीन.

मी माझ्या पालकांचा, गुरुजनांचा आणि
वडीलधाऱ्या माणसांचा मान ठेवीन आणि
प्रत्येकाशी सौजन्याने वागेन.

माझा देश आणि माझे देशबांधव यांच्याशी
निष्ठा राखण्याची मी प्रतिज्ञा करीत आहे. त्यांचे
कल्याण आणि त्यांची समृद्धी ह्यांतच माझे
सौख्य सामावले आहे.

प्रस्तावना

गृहव्यवस्थापनाचे नवीन स्वरूपातील पाठ्यपुस्तक तुमच्या हाती देताना आनंद होत आहे. काही नवीन आणि कुतूहल निर्माण करणाऱ्या प्रकरणांचा तसेच मूलभूत संकल्पनांचा चित्रासहित व नवनवीन माहितीसह समावेश करून अभ्यासक्रम सुधारित करण्यात आला आहे.

गृहव्यवस्थापन या विषयाचे पाठ्यपुस्तक व्यवस्थापनाची तत्त्वे आणि प्रक्रिया व त्याचे घराकरिता उपयोजन यांच्याशी संबंधित आहे. सदर पाठ्यपुस्तक गृहव्यवस्थापनाचा अर्थ व महत्त्व, व्यवस्थापनाचे प्रेरक घटक, व्यवस्थापन प्रक्रिया, निर्णय घेणे, कौटुंबिक संसाधने, गृह स्वच्छता या गोष्टींचे मूलभूत ज्ञान प्रदान करते. या पाठ्यपुस्तकात कुटुंबाचे निवासस्थान आणि घरातील फर्निचर अशा नवीन जिज्ञासा निर्माण करणाऱ्या प्रकरणांची माहिती देते. तसेच पुष्परचना, लँडस्केपिंग यासारख्या प्रकरणांमधून कौशल्य विकासावर भर देता येईल. यामुळे विद्यार्थी अनुभव संपन्न होतात. त्यांच्यात 'शिका आणि कमवा' ही भावना विकसित होण्यास मदत होते. या पुस्तकातील घटकांमुळे विद्यार्थी आणि शिक्षक यांच्यात आदान प्रदान वाढून त्यांच्यात सहसंबंध निर्माण होतात.

मित्रांनो, नवीन पुस्तकात विद्यार्थ्यांवर दृश्य परिणाम साधण्यासाठी विविध प्रकारची रंगीत चित्रे दिलेली आहेत. मूलभूत संकल्पना सोप्या पद्धतीने समजण्यासाठी भाषा अतिशय सोपी ठेवण्यात आली आहे. दैनंदिन जीवनातील अनेक उदाहरणांमधून मूलभूत संकल्पनांचा अर्थ स्पष्ट होतो. विद्यार्थ्यांमध्ये आवड निर्माण करण्यासाठी प्रथम पृष्ठावर क्यू. आर. कोड दिलेले आहेत. क्यू. आर. कोड द्वारे मिळवलेली माहिती देखील तुम्हाला खूप आवडेल. पुस्तकामध्ये संदर्भ सूची, कठीण शब्दकोश आणि वेबसाईट दिलेल्या आहेत. पुस्तकाच्या अंतिम आराखड्याचे तज्ज्ञ मंडळींद्वारे पुनरावलोकन करण्यात आले होते. त्यांच्या सूचनांचे पालन करण्यात आले आहे.

गृहव्यवस्थापन समिती आणि अभ्यासगट, विषयतज्ज्ञ, गुणवत्ता परीक्षक व चित्रकार यांच्या विशेष परिश्रमातून हे पाठ्यपुस्तक तयार झाले आहे. मंडळ या सर्वांचे मनःपूर्वक आभारी आहे.

समितीला आशा आहे की पुस्तकातील ज्ञान मिळविण्यासोबतच विद्यार्थी, शिक्षक आणि पालक यांना हे पुस्तक हाताळायला आवडेल.

(डॉ. सुनिल मगर)

संचालक

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती
व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे.

पुणे.

दिनांक : २० जून २०१९

भारतीय सौर दिनांक : ३० ज्येष्ठ १९४९

क्षमता विधाने

क्षमता

- व्यवस्थापनाचे, संकल्पनांचे ज्ञान आत्मसात करणे.
- गृहव्यवस्थापनाचा अर्थ आत्मसात करून ज्ञान प्राप्त करणे.
- गृहव्यवस्थापनाची गरज समजून घेणे.
- दैनंदिन जीवनात गृहव्यवस्थापनाच्या महत्त्वाचा परिचय करून देणे.
- गृहव्यवस्थापन या विषयात आवड निर्माण करणे.
- मूल्ये, ध्येये आणि स्तर यांच्या संकल्पनांचे ज्ञान आत्मसात करणे.
- मूल्याचे स्रोत आणि वैशिष्ट्ये यांचे अध्ययन करणे.
- ध्येयाचे प्रकार समजून घेणे.
- स्तराच्या वर्गीकरणाचा परिचय करून देणे.
- मूल्ये, ध्येये व स्तर यांचा परस्पर संबंध ओळखता येणे.
- व्यवस्थापन प्रक्रियेची मूलभूत संकल्पना समजून घेणे.
- दैनंदिन जीवनात व्यवस्थापन प्रक्रियेतील पायऱ्या समजून घेणे व त्यांचे उपयोग करणे.
- नियोजन, नियंत्रण व मूल्यांकन यातील संबंध स्पष्ट करण्यासाठी क्षमता विकसित करणे.
- निर्णय प्रक्रियेच्या संकल्पनेचे अध्ययन करणे.
- निर्णय प्रक्रियेचे ज्ञान आत्मसात करणे.
- निर्णय प्रक्रियांचे विविध प्रकार समजून घेणे.
- निर्णय प्रक्रियेच्या महत्त्वाचा परिचय करून देणे.
- कौटुंबिक संसाधनाचा अर्थ आणि वर्गीकरण समजून घेणे.
- संसाधनाच्या वैशिष्ट्यांचा परिचय करून घेणे.
- मानवीय संसाधने व अमानवीय संसाधने यातील फरक समजावून घेणे.
- दैनंदिन जीवनात मानवीय संसाधने व अमानवीय संसाधने वापरण्याची क्षमता विकसित करणे.
- कौटुंबिक संसाधनावर परिणाम करणाऱ्या घटकांचा वापर करण्याची क्षमता विकसित करणे.
- कुटुंब निवासाची गरज आणि महत्त्व समजून घेणे.
- घरांच्या विविध प्रकारांमधील फरक समजून घेण्याची क्षमता विकसित करणे.
- घर बांधण्यासाठी योग्य जागा निवडण्याची क्षमता विकसित करणे.
- घरातील फर्निचर निवड करण्याची क्षमता विकसित करणे.
- फर्निचरला लागणारे साहित्य समजून घेणे तसेच त्या फर्निचरची काळजी व निगा राखण्याच्या क्षमतेचा परिचय करणे.
- फर्निचरच्या मांडणीमधील तत्त्वे समजून घेऊन त्याचा दैनंदिन जीवनात उपयोग करण्याची क्षमता विकसित करणे.
- पुष्परचनेची मूलभूत माहिती करून घेणे.
- पुष्परचनेच्या साहित्याचा उपयोग करण्याची क्षमता विकसित करणे.
- पुष्परचनेचे प्रकार ओळखता येणे.
- पुष्परचनेची तत्त्वे समजून घेऊन ती उपयोगात आणणे.
- पुष्परचना व पुष्प सजावटीतील कौशल्ये विकसित करणे.
- लँडस्केपींगची संकल्पना आणि महत्त्व समजून घेणे.
- लँडस्केपींगमध्ये वापरता येणाऱ्या झाडांचे ज्ञान मिळविणे.
- परसबागेचे कौशल्य विकसित करणे.
- घराच्या स्वच्छतेची मूलभूत संकल्पना समजून घेणे.
- घराच्या स्वच्छतेकरिता लागणाऱ्या उपकरणांची व स्वच्छतेच्या घटकांची कौशल्ये विकसित करणे.

शिक्षकांसाठी

प्रत्येक व्यक्तीच्या जीवनासाठी घर हा अत्यंत महत्त्वाचा आणि अविभाज्य घटक आहे. येथेच व्यक्तीची वाढ आणि विकास घडून येतो. कुटुंबातील सदस्यांचे उत्तम स्वास्थ्य, आनंद आणि समाधान साध्य करण्यासाठी व्यवस्थापन हा कौटुंबिक जीवनाचा अभिन्न भाग बनते. गृहव्यवस्थापन हा असा नावीन्यपूर्ण विषय आहे की जो कौटुंबिक उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी व्यवस्थापनाची तत्त्वे आणि पद्धती यांच्या उपयोजनांकडे वाटचाल करतो.

सदर विषय इयत्ता अकरावीसाठी नव्याने प्रस्तावित करण्यात आला असल्याने गृहव्यवस्थापनाची शास्त्रोक्त माहिती विद्यार्थ्यांना देण्याचे उद्दिष्ट आहे. हे पाठ्यपुस्तक संसाधने, व्यवस्थापनाची प्रक्रिया व निर्णय प्रक्रिया यांची संकल्पना व उपयोजिता आणि त्यांचा कौटुंबिक ध्येयपूर्तीकरिता होणारा उपयोग यावर केंद्रित केले आहे. व्यक्ती चांगली आणि जबाबदार नागरिक होण्यासाठी मदत करणाऱ्या तसेच दैनंदिन जीवनामध्ये महत्त्वाच्या ठरणाऱ्या मूल्ये, ध्येये आणि स्तर या संकल्पनांशी देखील हे पाठ्यपुस्तक निगडित आहे.

व्यवस्थापनाच्या या मूलभूत संकल्पनांव्यतिरिक्त या पाठ्यपुस्तकामध्ये कुटुंब निवास, लँडस्केपींग व गार्डनिंग आणि गृहस्वच्छता या नवीन घटकांचा समावेश आहे. योग्य घराची निवड, विनासायास कार्य करणे आणि घराच्या सौंदर्य मूल्यांमध्ये वृद्धी करणे इत्यादींबाबतची अभिवृत्ती वाढविण्यासाठी या घटकांची मदत होऊ शकते. फर्निचर मांडणी, पुष्परचना आणि परसबाग यांसारख्या घटकांचा उद्योजकता कौशल्य संपन्न करण्यासाठी उपयोग होईल.

वरील उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी या पुस्तकामध्ये रुचीपूर्ण माहिती व सुयोग्य आकृत्या आणि उदाहरणे यांचा समावेश केलेला आहे. पुस्तकातील आकृत्या, चित्रे आणि फोटो यांची विद्यार्थ्यांना विषय स्पष्टपणे समजण्यासाठी मदत होईल. आधुनिक तंत्रज्ञानाचा विचार करता, विद्यार्थ्यांना अधिक आणि अद्ययावत माहिती देण्यासाठी पुस्तकामध्ये Q. R. Code नव्याने देण्यात आले आहेत. पाठ्यपुस्तकाचा हा नवीन आकृतिबंध कृती, संबंधित क्रिया आणि प्रात्यक्षिकांचा अनुभव यांवर आधारित आणि भर देणारा आहे. विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष अनुभव आणि तंत्रज्ञानाच्या उपयोगाचे कौशल्य विकसित करण्याकरिता शिक्षकांनी त्यांना प्रगल्भ अनुभव देणे अपेक्षित आहे.

सद्यपरिस्थितीतील संसाधनांच्या उपलब्धतेवरील वाढता ताण आणि त्यांची वाढती मागणी विचारात घेता या विषयाचे ज्ञान अधिकाधिक गरजेचे होत आहे.

या पाठ्यपुस्तकाची रचना विद्यार्थ्यांसाठी ज्ञानाच्या नवनवीन क्षेत्रांची द्वारे खुली करेल. आमचा असा विश्वास आहे की शिक्षक आणि पालक या पुस्तकाचे पूर्ण समर्थन करतील.

अनुक्रमणिका

घटक क्रमांक	प्रकरणाचे नाव	पृष्ठ क्रमांक
१.	व्यवस्थापनाची ओळख	१
२.	व्यवस्थापनाचे प्रेरक घटक	५
३.	व्यवस्थापन प्रक्रिया	१२
४.	निर्णय घेणे	२०
५.	कौटुंबिक संसाधने	२७
६.	कुटुंबाचे निवासस्थान	३८
७.	घरातील फर्निचर	४८
८.	पुष्परचना आणि सजावट	५७
९.	लँडस्केपींगची ओळख	६४
१०.	गृहस्वच्छता	७१